
Л.В.Янковська, к.г.н., доц.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ

Вивчення ускладненої взаємодії природи та суспільства, спрямоване на вирішення надзвичайно гострих екологічних проблем, є одним із основних напрямів сучасних еколого-географічних досліджень, провідною методологічною основою для яких є всесвітня стратегія сталого розвитку і якості навколишнього середовища, основні положення і принципи якої продекларовані в матеріалах конференції ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992). До методологічного багажу еколого-географічних досліджень необхідно віднести також концепцію збалансованого розвитку території, розроблену науковцями Інституту географії АН України Горленком І.О., Мальком С.М., Руденком Л.Г. та ін., за якою збалансований розвиток трактується як пропорційний взаємообумовлений економічної, соціальної і екологічної підсистем. Мета збалансованого розвитку території полягає в суспільно-ефективному господарюванні з забезпеченням соціально-і екологічно-комфортних умов життєдіяльності населення. Вагомою складовою методологічного надбання екологічної географії виступає також концепція геотехнічних систем, розроблена під керівництвом проф. Преображенського В.С. Теоретичною основою проведення еколого-географічного районування є наукові основи екологічної географії, сучасної ландшафтної екології, геоекології, розроблені в працях Барановського В.А., Горленко І.О., Гродзинського М.Д., Денисика Г.І., Ковальчука І.П., Руденка Л.Г., Топчієва О.Г. Загальною теоретико-методологічною базою досліджень виступає еколого-ландшафтний підхід і пов'язані з ним принципи оптимізації природного середовища, обґрунтовані в працях Ісаченка А.Г. (1980), Шищенка П.Г. (1988) та ін.

Еколого-географічне районування – це диференціація території за процесами та наслідками природно-суспільної взаємодії.

Об'єктом дослідження в еколого-географічному районуванні є еколого-географічні системи – цілісні

територіальні природно-суспільні утворення, що характеризується однорідністю еколого-географічної ситуації в їх межах, однорідністю природної основи та потенціалу стійкості природних систем, структури природокористування і зумовленого ним ступеня антропогенної трансформації ландшафтів.

Еколого-географічні системи складаються з таких структурних частин – основних підсистем: природної, соціальної та господарської. Взаємозв'язані елементи окремих підсистем, що утворюють еколого-географічні системи, функціонують за різними законами. У процесі свого розвитку, становлення й функціонування вони набувають нових властивостей. Еколого-географічна система постає як продукт ідентифікованих відношень між природним середовищем та суспільством. Виділення таких систем можливе всюди, де відбувається взаємопроникнення природних та суспільних системних формуваль.

Предметом дослідження є стан природно-суспільної взаємодії (еколого-географічна ситуація), що формується в процесі функціонування еколого-географічних систем.

Основна *мета* даного районування полягає у створенні інформаційної бази про сучасний екостан та якість середовища життя, еколого-географічні проблеми та ситуації на досліджуваній території, виявлення закономірностей їх формування та територіальної диференціації, напрямів і динаміки їх трансформації.

При аналізі якості стану конкретної території використовується терміни „екостан”, „еколого-географічні проблеми”, „еколого-географічна ситуація”, „екологічний ризик” та інші.

Екостан – це часовий зріз екологічних умов. *Екологічні умови* – умови життя людини, включаючи соціальні, економічні та техногенні умови. Поняття „екологічні умови” в його природній частині корелюється з поняттям „*екологічний потенціал*”, що визначається як внутрішні можливості ландшафту [18].

Екологічні проблеми – це негативні зміни природи, що супроводжуються порушенням структури та функціонування

еколого-географічних систем та призводять донегативних соціально-економічних екологічних наслідків. Теоретичні розробки дослідження екологічних проблем вимагають пошуку їх джерел, а вони лежать в площині природокористування. Розширення його видів та поглиблення самого процесу призвело до такого масштабу перетворення природи, який неспівставний з адаптаційними можливостями живих організмів, особливо людини. Це і породжує проблеми, які об'єднують в дві групи: ландшафтно-антропо-екологічні. Ландшафтно-екологічні – зміни ландшафтних умов, зумовлені господарською діяльністю людини та природними передумовами. Антропо-екологічні проблеми – пов'язані із зміною умов життя людини – забрудненням, збідненням та деградацією елементів навколишнім середовищем та, як наслідок, – змінами у демосоціальному стані населення [18].

Характер та особливості взаємодії між природними, соціально-демографічними та господарськими компонентами сучасних ландшафтів зумовлює виникнення в них певних еколого-географічних процесів та явищ, що формують певні еколого-географічні ситуації [10].

Еколого-географічні процеси можна трактувати як наслідок та зовнішній вияв взаємодії між однотиповими та різноякіснимискладовими еколого-географічних систем, іншими словами, – поступова, а іноді й різка зміна ландшафтних властивостей території під впливом як природних так і антропогенних факторів [9]. Еколого-географічні процеси зумовлюють виникнення еколого-географічних ситуацій різної гостроти. *Еколого-географічні ситуації* – це стан суспільно-природної взаємодії в межах конкретної території. Дане поняття найповніше відображає багатофакторний і комплексний характер стану взаємовідносин суспільства та природи в даному конкретному місці на певний період часу [18].

Глибокий еколого-географічний аналіз передбачає також прогнозування *екологічних ризиків* – ймовірності виникнення в геосистемах вкрай небажаних змін, особливо пов'язаних із загрозою для здоров'я людини [6].

Особливість еколого-географічного районування полягає в тому, що результатом районування є екологічна ситуація, що

виникла внаслідок взаємодії виробництва та природного середовища, в якій відображаються територіальні відмінності такої взаємодії [14].

Еколого-географічне районування повинне базуватися на таких *принципах*:

1. об'єктивність – тобто межі районів повинні відображати реально існуючий стан природно-господарських взаємозв'язків і взаємовідношень, незалежно від уподобань автора;

2. принцип відносної однорідності району відповідно до районоутворюючих факторів;

3. принцип не врахування адміністративних меж.

4. принцип системності, який ґрунтується на тому, що усі компоненти навколишнього середовища перебувають у тісному зв'язку, взаємообумовлені у своєму розміщенні і, таким чином, розвиваються як єдине ціле. Кожна система відображає відповідні соціально-економічні, еколого-економічні і соціально-екологічні зв'язки. Зміна одного чи декількох елементів еколого-господарських систем викликає зміну інших складових і системи в цілому. Взаємозалежність розвитку господарства і стану навколишнього природного середовища полягає в тому, що, чим багатші природні умови і ресурси, тим вища концентрація господарських об'єктів, тобто антропогенне навантаження на територію, але внаслідок людської діяльності порушується рівновага в природних системах, і як результат – складна екологічна ситуація, що безпосередньо відображається на якості життя, а особливо здоров'ї населення.

Основною таксономічною одиницею такого районування є *еколого-географічний район* – територія, що відрізняється своєрідністю процесів та наслідків природно-суспільної взаємодії.

Найважливішими ознаками еколого-географічного району є:

1) подібність стану природно-суспільної взаємодії, тобто гостроти екоситуацій в еколого-географічних системах, що формують даний район;

2) відносна однорідність структури природокористування, інтенсивності та характеру антропогенного впливу на природні системи, що, відповідно, визначають рівень антропогенної трансформації ландшафтів;

---

3) подібність природної основи формування еколого-географічного району, в тому числі екологічного потенціалу природних систем, що проявляється в їх стійкості до господарських впливів.

Еколого-географічне районування реалізується через застосування таких наукових підходів: географічного, екологічного, ландшафтного, генетичного та конструктивного.

Географічний підхід передбачає територіальну диференціацію екологічних процесів та явищ і є комплексом підходів, що враховують специфіку об'єкту дослідження [18].

Екологічний підхід як методологія еколого-географічного районування характеризується насамперед системністю. Його особливістю є оціночність як одна з головних характеристик. Елементами оцінки виступають як самі об'єкти взаємодії в геосистемі, так і відносини між ними, а також географічні фактори (стійкість геосистем, несприятливі процеси та явища і екологоформуючі функції природних та антропогенних компонентів). При екологічному підході природа оцінюється по відношенню до людини не тільки як умова, а й джерело його існування, що значно розширює уяву про діапазон зв'язків [5, 18].

Ландшафтний підхід визначається самою природою екологічних відносин – вони формуються в процесі взаємодії багатьох взаємопов'язаних елементів в геосистемах різного рівня [5, 18].

Конструктивний підхід впливає з практичної спрямованості еколого-географічного районування прикладного характеру еколого-географічних карт, що вимагає не тільки наукового аналізу, а й передбачень розвитку екологічного стану території та рекомендації по його оптимізації [5, 18].

Критерії еколого-географічного районування обласного регіону. Еколого-географічна ситуація формується в результаті взаємодії природи та суспільства і залежить від антропогенного навантаження на природні системи та потенціалу стійкості останніх. Виходячи зі специфіки еколого-географічного районування, спрямованого на відображення гостроти екологічної ситуації, зумовленої трансформуючими впливами господарської діяльності на природне середовище, а

також із завдань даного районування, головним із яких є віднайдення оптимального співвідношення між діяльністю людини і станом природного середовища, *основнимикритеріями* еколого-географічного районування є:

– *потенціал стійкості природних систем до антропогенного тиску*, тобто їх здатність протистояти зовнішнім впливам, самоочищатися і самовідновлюватися, а також безвідмовно функціонувати в певному діапазоні фізико-географічних умов і антропогенного навантаження;

– *ступінь антропогенної трансформації ландшафтів* – зміненість ландшафтних систем під впливом господарської діяльності людини.

Схеми еколого-географічного районування – це базовий матеріал для вирішення проблем охорони середовища як умов виживання людства. Вони є джерелом систематизованої інформації при розробці державних чи регіональних екологічних програм, як довідкові матеріали для державного планування, можуть стати основою інформаційної моделі для розгортання сітки моніторингових спостережень тощо [5]. Дане районування є основою для еколого-економічного підходу до територіальної організації суспільства, який дозволяє комплексно вирішувати завдання подальшого розвитку суспільного виробництва і збереження навколишнього середовища, що забезпечує цей розвиток, в т.ч. визначення територій, яким необхідні природоохоронні й природовідновлювальні заходи, більш раціональна структура виробництва. Дане районування закладає основи для ефективного управління регіональним розвитком і є базовим матеріалом для обґрунтування проектів і програм по перетворенню природи. Еколого-географічні відмінності слід враховувати при плануванні та будівництві нових підприємств, розвитку спеціалізації і комплексності в регіонах, при плануванні і реалізації заходів з відтворення і збереження природи [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
2. Волощук В.М., Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г. Географічні проблеми сталого розвитку України // Український географічний журнал. – 1998. – № 1. – С.13-18.
3. Воронцов В.И. К вопросу эколого-экономического картографирования // Геодезия и картография. – 1991. – № 11. – С.38-43.
4. Воропай Л.И. Методологические основы разработки проблем рационального природопользования // Физическая география и геоморфология. – 1981. - №25. – С.3-10.
5. Гриневецкий В.И., Шевченко Л.М. Про основні поняття еколого-ландшафтних утворень // Український географічний журнал. – 1993. – № 2. – С.13-19.
6. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 224с.
7. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. – К.: Лікей, 1995. – 233с.
8. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: Монографія. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292с.
9. Денисик Г.І. Етапи розвитку комплексних природничих досліджень території Правобережної України // Матеріали наук. конференції, присвяченій 95 річниці від дня народження проф. Кубійовича „Історія української географії і картографії”. – Тернопіль, 1996. – С.138-140.
10. Дудник І.М., Карпенко Н.М. Ландшафтна концепція еколого-географічному районуванні // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ ст. – К., 1999. – С. 212-216.
11. Ковальчук І.П. Еколого-географічний аналіз західного регіону України: теоретичні і прикладні проблеми природокористування та екології в Україні – Харків, 1994. – С.45-46.
12. Койнова І.Б. Вплив господарського розвитку регіону на ступінь антропогенної трансформації ландшафтів (на прикладі західної частини Волинського Полісся) // Матеріали міжнародної наукової конференції „Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці” / За ред. Царика Л.П. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – С. 39-41.
13. Руденко Л.Г., Бочковська А.І. Концептуальні основи еколого-географічних досліджень та еколого-географічного картографування // Український географічний журнал. – 1995. – № 3. – С.57-62.

---

14. Руденко Л.Г., Пархоменко Г.О., Молочко А.М. и др. Картографические исследования природопользования (теория и практика работ). – К.: Наукова думка, 1991. – 212 с.

15. Слюсаренко В.К. Эколого-экономическое районирование. – К.: Наукова думка, 1990. – 112с

16. Царик Л.П. Еколого географічні дослідження: їх роль і місце в сучасній географічній науці // Матеріали міжнародної наукової конференції „Еколого – географічні дослідження в сучасній географічній науці” – Тернопіль, ТДПУ, 1999. – С. 13-15.

17. Царик Л.П. Про дефініції еколого-географічних досліджень і критерії оцінки еколого-географічних ситуацій // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Географія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – Вип. 31. – С.57-63.

18. Шевченко Л.М. Базові еколого-географічні поняття і терміни // Український географічний журнал. – 1997. - № 3. – С. 64-67.

19. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании: Монография. – К.: Фитосоцицентр, 1999. – 284с.

20. Янковська Л.В. Еколого-географічне районування Тернопільської області. – Тернопіль, 2016. – 156с.

Л.Р.Грицак, к.б.н., доц.

ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ЕКОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

Проблематика екології людини у своїх основних аспектах є близькою до традиційної екології. Екологія організму, екологія спільноти, екологія екосистем знаходять свої аналоги і у підрозділах екології людини. Ряд теоретичних положень екології: принципи спільної дії факторів, уявлення про толерантність, про принципи розміщення видів в екологічному просторі як системі взаємодоповнюючих один одного елементів та деякі інші – можуть бути плідно використані стосовно людини. Однак, для екології людини традиційна екологія буде швидше за все постачальником аналогій, кожна з яких повинна ретельно аналізуватись з антропоекологічних позицій. Сучасний же досвід показує, що застосування до економіки та суспільства часткових екологічних уявлень, що постулюються як істинні, не приводить до якихось позитивних результатів. Часткові уявлення екології при застосуванні до суспільства у